

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ՀՐԱՏ. Կ. ՏՕՆԻԿԵԱՆ ԳՐԱՏԱՆ ԹԻԻ. 15

Գ. ԳՈՒՏՈՒԼԵԱՆ

ԶՕՐ. ԱՆԴՐԱՆԻԿ

ԵՒ ԻՐ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐԸ

Ք. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՍՆ ԵՒ ԳՐԱՏՈՒՆ

Կ. ՏՕՆԻԿԵԱՆ

Փօսթարկի թիւ 718

ՊԵՏՐՈՒԹ

9/47.925/

15698

9.98

ԳԱԽԱՐԱՀՅԱՆ ԳԵ
ԿԱՐԳԱՆԻԿ և ԻՐ ԿՅԱՆՔ

արսե Զարգի ✓
 Ի Կարգե Երկրացի

ՀՐԱՏ. Կ.Տ.ՆԻԿԵՈՆ ԳՐԱՏՈՆ ԲԻԻ. 15

ՀԱՅԵՐԱՅԱՍՏԱՆ

Գ. ԳՈՒՏՈՒԼԵԱՆ

ԶՈՐ ԱՆԴՐԱՆԻԿ

և

ԻՐ ԿԵԱՆՔՆ ՈՒ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐԸ

Բ ՏՊԼԳՊԻ ԲԻԻ

1938
 1565

1929

ՏՊԼԱՆ ԵՒ ԳՐԱՏՈՆ

Կ. ՅՈՒՆԵԱՆ

Փօսթարկի բիւ 718

ԳԵՏՈՒԹ

ՀԱՅԵՐԱՅԱՍՏԱՆ
 ՅՈՒՆԵԱՆ ԳՐԱՏՈՆ
 Կ.Տ.ՆԻԿԵՈՆ

A II 77893

ՀԱՅԵՐԱՅԱՍՏԱՆ
 ՅՈՒՆԵԱՆ ԳՐԱՏՈՆ

Ա Ն Դ Բ Ա Ն Ի Կ ^(*)

— Մեռնիլ զիսցողճերը կ'ապրին
լաւագոյն կեանք:

— Առանց ազատութեան չկայ
կեանք, իսկ առանց յեղափոխու-
թեան՝ ազատութիւն:

Կենսագրողի համար, Ասորանիկի կեանքը կա-
րելի է բաժնել հինգ շրջանի, համաձայն իր գործու-
նէութեան:

1. — Անդրանիկի ծննդավայրի մեջ անցուցած պա-
սանկան եւ երիտասարդական օրերէն դուռագներ:

2. — Յեղափոխական գործունեութիւն Յանկահա-
յասանի մեջ:

3. — Մասնալիցութիւն Պալեանեան պատերազմին:

4. — Գործունեութիւն մեծ պատերազմի ընթացքին:

5. — Մեծ պատերազմէն յետոյ մինչեւ իր կեանքի
վերջին օրերը:

Շատ ամփոփ, խառնած եւ հակիրճ տողերով պի-
տի պատկերացնենք ազգային մեծ հերոսի կեանքն
ու գործունէութիւնը:

() Մեր ազրիւրները եղած են Արսէն Ռարմար-
եանի «Զօր. Ասորանիկ» գիրքը եւ «Հայկական զօ-
րամասը Պալքաշեան պատերազմին» հրատարակու-
թիւնը: Նաեւ Ասորանիկի մահէն վերջ լոյս տեսած
գանի մը թերթեր:

ԱՆԴՐԱՆԻԿԻ ԿԵԱՆՔԸ ՇԱՊԻՆ-ԳԱՐԱՀԻՍԱՐԻ ՄԷՁ

Անդրանիկ Օղանեան ծնած է 1866ին Նիկոպոլիս (Շապին Գարահիսար), բարեսէր և ուխատաւոր ընտանիքի զաւակ :

Ունեցած է եղբայր մը և երկու քոյրեր, իր կրտսեր եղբօր կեանքը եղած է կարճատև :

Նախնական կրթութիւնը ստացած է տեղւոյն Մուշեղեան նախակրթարանին մէջ երաժիշտ Յակոբ վարժապետ Խանսուլթանեանէ և ուրիշներէ :

Փոկրիկ հասակէն նետուած է կեանքի պայքարին մէջ փափաքած է ըլլալ լաւ ատաղձագործ մը : Աշակերտած է վարպետ Յովհաննէսեանի մօտ և յետոյ դործած է Միլլէթեան Նիկոզոս և Մակար Խուսիարեանի քով :

Անդրանիկ ծանօթ եղած է, նախ իր թաղեցիներուն և յետոյ՝ ամբողջ քաղաքին իբրև ըմբոստ աշուղտ, բայց բարի և ուղղամիտ :

Տասնեւեօթը տարեկանին, ըստ տեղական տոմարութեան, կ'ամուսնանայ, սակայն իր ամուսնական կեանքը կը տեւէ մէկ քանի տարի : Կինը կը մեռնի. անոր մահէն քանի մը շաբաթ յետոյ Անդրանիկ կը կորսնցնէ իր մանուկը, այլևս ունէ ժառանգ չունենալով :

Շապին Գարահիսար, իր երիտասարդ և ծաղիկ հասակին մէջ, մասնակցեցաւ տեղական կազմակերպութիւններու. ուր ստացաւ իր յեղափոխական առաջին ներշնչումները և ի յայտ եկան իբր անհան-

դարտ ու վառվառն բնաւորութիւնը, անբնկճելի կորովի և զգայուն հոգիի բուրբ յատկանշական դժերը:

Շապին Գարահիսարի մէջ թուրքէ մը վիրաւորուած հօրը վրէժը կը լուծէ. կը բանտարկուի եւ յեղափոխականներու կողմէն բանտապահին կաշառուելովը կաշատի և Պօլիս կը ղրկուի, ուր, ակակայ քստրականը, կամաց կամաց, աւելի կը հասուննայ յեղափոխական դաշտափարներով:

Պօլիս, իր պանդխտութեան սե ու մութ, դաժան եւ անկարեկիր օրերուն մէջ, անիկա ուրիշ իտէյո չունեցաւ, բացի քամբախտ հայրենիքի ազատութեան դաշտափարը:

ՅԵՂԱՓՈՒՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆ ՏԱՃԿԱՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷջ

Պաթում անցնելու համար Անդրանիկ կը յաջողինաւ Վրայ իբրեւ ծառայող բանւոր մտնել: Պօլիս իր երկու տարուան ծառայութեան ընթացքին աւելցուցած էր մէկ քանի ոսկի: Այդ ոսկիներու յոյսովն էր ճամբայ ինկած, երթալու Ռուսաստան անցնելու համար թրքական սահմանը:

Կարսէն մինչեւ Մուշ աւնեցած ճամբորդութիւնը թէեւ շատ տաժանելի և սակայն ապագայ մեծ հերոսի մը և խիզախ զինուորականի մը յատկութիւնները ցոյց կուտային:

Մշոյ դաշտին վրայ գիւղի մը մէջ կը հանդիպի յայտնի յեղափոխականներու, որոնք չեն զլանար զէնք մը տալու Նոր զինուորին:

Այդ ժամանակ Մուշն ու Սասունը հազիւ կունենային մէկ քանի մօտին հրացաններ, մնացածները բոլորը վառօդով լեցուելիք չիֆթէներ էին և պերտանքաներ:

Անրանիկի բախտին կ'իյնայ այս վերջին ղէնքերէն մէկը:

— Ինչ ղէնք որ հիմա ձեռքս առնեմ, այն սարսուռը և յափշտակութիւնը չի տար ինչ որ տուաւ առաջին անգամ այդ հինցած ղէնքը, կ'ըսէր Անդրանիկ:

1896ին: Յուլիս 18ին, Վաղղէնի և Գուրղէնի խմբին մէջ իբրեւ հասարակ զինուոր մը, իր առաջին յեղափոխական մղկրտութիւնը ստացաւ: Ոչ ոք կրնար դուշակել որ այդ համեստ զինուորը օր մը պիտի դառնար հերոս, խմբապետ, բանակ ղեկավարող եւ հայ յեղափոխութիւն մարմնացնող մէկը:

Անդրանիկ վերածնեցաւ հոգեպէս և իր յեղափոխական խառնուածքը այն ու հետեւ սկսաւ ձեւաւորուիլ և ստանալ ուժգին թափ ու թռիչներ:

Անդրանիկ մինչև ետքն ալ մանկական ուշիմութեամբ և նոր դպրոց մտնողի փափաքով կ'ուզէր սորվիլ և սորվեցաւ: Այնպէս երկար տարիներու ընթացքին, անիկա ձեռք բերաւ, քաղաքական հասունութիւն և մանաւանդ ոռոգմադիտական հմտութիւն:

Մուշի և Սասունի մէջ գոյութիւն ունէր արգէն անմահ մը, Աղբիւր Սերոբը:

Անդրանիկ դարձաւ զինուոր մը անոր ձեռքին

տակ. քիչ ժամանակէն ցոյց տուաւ կռուի մէջ հնարագիտութիւն և նորութիւն երեւան հանող մարդ. նշանակուեցաւ տասնապետ և շատ չանցած, դարձաւ իմբապետ:

Բռլորի համար անծանօթ չէ Անդրանիկի Սասնոյ կռիւներու ժամանակագրական կարգը. այդ կռիւները նման են մէկը միւսին:

Անդրանիկի համար նշանակելի են չարս մեծ զէպքեր:

1. Խալիլ փաշայի սպաննութիւնը:

2. Առաքելոց վանքին կռիւը:

3. Ծովասարի կռիւը:

4. Աղթամարին մէջ պաշարուիլը և աղատութիւնը:

1898 էն յետոյ, Անդրանիկ կը վերադառնայ Պարսկաստանէն, ուր խուժքը վերակազմուած էր:

Դաժան և տեւ, անօրինակելի յիշատակներով բովանդակուած շրջան է այս, մեր յեղափոխութեան համար:

Սասնոյ սարը և Մուշի դաշտը բոնած կեցած է անյուր հալածանքը: Վրայ կը հառնէ Սասնոյ աննման առիւծին—Սերոբի—եղբարեկան մահը, մատնուած Գեղաշէնցի Աւոյի և իր անպիտան մեղսակիցներուն կողմէն:

Անդրանիկ կը սկսի շարունակել Սերոբի կիսատ թողած զործը:

Անդրանիկի ընկերներուն մէջ ամէնէն աչքառու, ամէնէն հրեղէն դէմքն է Գէորգ Զավուչը:

Սերոր ուղանաւած էր Խալիլի փաշայի ձեռքով :
Անդրաւնիկի մէջ ծնաւ վրէժը : Մտադրեց ինքը
անձաւոր լուծել իր վարպետին վրէժը :

Անդրաւնիկի և Գէորգ Չափուշի զնգակները բա-
կրասն սուրայ Մարնիկի գաղաթները : Սակրային դա-
ժանցաւ մը տառն տառն կը բռնէր և զետին կը
շեւէր անընկճելի հերոսը : Հերոսին տառապած մէկ
ժամունս լուր կը հասնի որ Խալիլը սլախ անցնի իւ-
րենց ծանօթ ձորէ մը :

— Զիս չալկեցէք և տարէք ձորաբերանը , կը
հրահայէ Անդրաւնիկ :

Անդրաւնիկի մտերիմ զինակիցները վրայ կը հաս-
նին , կը խրատեն , բայց օգուտ չընեն : Հայ գիտա-
կից զինուորի մը համար նախընտրան է իր խմբա-
պետին հրամանը :

Խալիլ փաշան կերթայ հայ գլխը աւելլու և
ըսնելու Անդրաւնիկը :

Կը հասնի վճռական ժամը :

Իճարա Խալիլ փաշան կը մտնեայ իր ձիաւոր-
ներով Անդրաւնիկի պատկած տեղէն : Ս քայլ հետա-
ւորութեան վրայ :

Կը սուրէ Անդրաւնիկի զնգակը , փաշան բնորոպ
կ'իշխայ ձիէն : Երկրորդ և երրորդ զնգակները կը
սուրան , կ'իշխան նաեւ փաշայի ձիաւորներէն մէկ
երկու հոգին ալ և միւս երբ կը փախչին :

Անդրաւնիկ մոռցած է իր սպարներուն դաժան
աւր . այժմ կազդու բուռ և ապաքինած է , կը խո-

յանայ Ստալինի դիակին վրայ եւ փոքրիկ սուրով մը կը կտրէ Սերոբ փաշայի դճրագուրծին գլուխը։ Այս խիզախ քայլով, Անդրանիկը, հասարակ զինուորի աստիճանէն ելաւ եւ եղաւ շրջանի ժողովուրդի պաշտամունքի առարկայ։

Արիւնին դէմ պատասխանած էր արիւնով։

Այն սուրը որով անդրանիկ կտրեց Ստալին փաշայի գլուխը, Սուլթան Համիտի Ստալինն տուած շքանշանը եւ Ստալին կնիքը, հիմա կը գտնուի Ժընէվի Հ. Յ. Դ. Ճիւրջակ օրկանի խմբագրատունը։

ԱՌԱՔԵԼՈՅ ՎԱՆՔԸ. — Ասիկա պատասխանն է հայ յեզափոխութեան չհաւատացող բոլոր մարդոց բոլոր հայ անտօրրեր մարդ անասուններուն։

Անդրանիկի գլխաւորութեամբ, Վանքին մէջ են 30—39 հոգիներ։

Առանց հաշուելու պաշխպօղութները եւ քիւրտ խումբանը, Վանքին պատմական պաշարումը կատարող կանունաւոր զինուորները կը հաշուին 8000 էն աւելի։

Թիւրք բանակի բոլոր զերդմարդկային ճիղերը ի դերեւ ելան. չկրցին բնաջնջել եւ կամ ձերբակալել խումբ մը կռուողները որոնք մինչեւ վերջ հեղինեցին զիրենք եւ մեծ կոյուստներ պատճառեցին իրենց։

Հող կտրիճ Յարութիւն վիրաւորուեալ եւ մեռաւ։

Առաջելոց վանքի կողմէն յետոյ, մեր ժողովուրդը յարգանք, անսահման վստահութիւն ունեցաւ մեր ֆէտայիներուն վրայ:

1904, Ապրիլին կ'սկսին հայ յեղափոխական մեծ ճակատամարտները Սասնոյ դաճաթներուն եւ Մուշի դաշտին վրայ մինչեւ Վան:

Եւրոպական հիւպատոսներ կ'սկսին միջամտել եւ թելադրել Անդրանիկին հեռանալ երկրէն:

Հ.Յ.Դաշնակցութեան զերագոյն մարմինները լճոած էին ըմբոստութեան դրօշը բարձրացնել, Սասնոյ բարձունքներուն վրայ: Անուանի Դաշնակցականներ հոն կը կեդրոնանային: Հոն էին Սերաստացի Մուրաթը, Բաբերդցի Սեպուհը, Գէորգ Չափուշը, Մկօն, Կորիւնը եւ Մուշի, և Սասունի յայտնի դաշնակցականները: Անոնց մէջ էր նաեւ Մշեցի Սմբատը, դեռ երիտասարդ եւ սկսնակ յեղափոխական մը:

Կովկասի եւ Պարսկաստանի դաշնակցական մարմինները ետուզեցի մէջ էին, մարդիկ ուղարկելով եւ ռազմամթերք փոխադրելով: Նշանաւոր դաշնակցական, Ղարալաղցի Թումանն իր ձիաւոր խմբով հասեր էր Սասուն: Ուժերու կեդրոնացում տեղի կուրանայ: Զինուորականներու ժողովը կը զուգարուի, մասնակցութեամբ Հ.Յ.Դ. Բիւրոյի եւ Տարօնի Կ. Կիւնեքիյացուցիչներուն: Կ'ըտրեն ընդհանուր հրահատար Անդրանիկը եւ կը լճոեն ճակատադրական կը-

որև մղել։ Սասունի ապստամբութենէն վերջ, եւրոպական և հայ մամուլը կը զբաղուի անով լայնօրէն կ'ստեղծուի կուսակցական դրականութիւն մը և ժողովրդական երգերու շարք մը, նուիրուած ապստամբութեան և անոր ղեկավար Անդրանիկին։

Զինուորական խորհուրդի որոշումը կը յարգուի և կը գործադրուի։

Թուրքերը սկսած են գործողութիւնը, գնդակները և թնդանօթները կը սուլեն ու կը գոռան։ Հայ ֆէտային իր դիրքին մէջ անսասան է։ Գնդակներու բլւրաւոր տարափին տակ ծանր կերպով կը վիրաւորուի Սեպուհը, կ'սպաննուի նաև Աղբեցի Գէորգը։

Անմահն Հրայր, երբ կը ճգնէր Սեպուհը թշնամիներուն ձեռք չձգելու և վիրաւոր ընկերը հետը տանելու, ինք զոհ կերթայ գնդակի մը։ Սեպուհ ուրիշ բնելիք չունենար, քայց եթէ համբուրել իր անձնուէր ընկերոջ դիակը և սողալով հեռանալ։

Անդրանիկի կարգադրութեամբ բոլորը կը հաւաքուին Կէլիէկուզան, տանելով իրենց հետ Հրայրի և միւս ինկող ընկերներու դիակները։ Հրայր թաղուեցաւ Սերոբ Աղբիւրի մօտ։

Այդ կողին մէջ ինկան Հրայր, Մարտիրոս Կրպէն, Աղբեցի Գէորգ, Կէլեցի երկու երախաներ 10 11 տարեկան և պառաւ կին մը։ Թշնամիէն սպան-

նուեցան 800—1000 հոգի: Ֆէտայիները գրաւեցին 53 մավզէր 3000 փամփուշտով:

Կոիւը տեւեց առաւօտեան ժամը 11 և 6 մինչեւ երեկոյեան ժամը 1 (ը. թ.): Թշնամին նոյն օրը այրեց Շէնըք և Սէմալ գիւղերը (տես «Դրօշակ» 1905 Մարտ):

ՄԵՐԿՍԵՐԻ ԿՌԻԻԸ. — Ապրիլ 14 ին կոիւները շտրուակուեցան Կէլիէկուզանէն երկու ժամ հեռաւորութեան վրայ զտնուող Մերկեր գիւղին վրայ:

Անդրանիկի կարգադրութեամբ այդ կոուին մասնակցեցաւ Մուրատ իր մէկ քանի տղաքներով 6—700 քրտերու և 3—400 թրքական կանուխաւոր զինուորներուն դէմ:

ԻՇԵՆՁՈՐԻ ԿՌԻԻԸ. — Ապրիլ 16 ին կառավարական զօրքերը բռնած էին Իշխնձորի ճանապարհը, կոիւը սկսելուն հաւարը կը հասնի Տալուորիկ, Սըմբատ այդ ժամանակ կը զտնուէր Տալուորիկ: Կապուրաքարի մէջ կը կռուին: Թշնամիներէն այդ օրը կը սպաննուեն 5 սողի:

ԿԵԼԻԻ ԿՌԻԻԸ. — Կառավարութիւնը իր ուժերը աւելի կը կ'դրոշնացնէր Սասնոյ մէջ. մինչեւ Ապրիլ 18 ը 40 հազար զօրք հաւաքեց Սասնոյ շուրջ: Եւ վճռած էր ջնջել Սասունցիներու ուժը:

Անդրանիկ պատրաստեց անպագայ դիմադրութեան ծրագիրը, կռիւն ու զիմադրութիւնը տեւեց մինչեւ Ապրիլի 22 ը:

կողմի մէջ մերիններէն 11 հոգի կը վիրաւորուին :

ԿՈՓԻ ԿՌԻԻԸ. — Այս կողմին Ռոտերէն սպանուեցաւ 17 հոգի և վիրաւորուեցաւ 14 հոգի. իսկ Հոյերէն գտնուեցաւ մէկ սպանուած, ծանր վիրաւորուած մը, որ քանի մը օրէն մեռաւ և երկու հոգի ալ սառած :

ԾՈՎԱՍԱՐԻ ԿՌԻԻԸ. — Մեր հերոսները Ապրիլ 22 էն մինչեւ Մայիս 1 կը մնան սէգ բարձունքներու վրայ: Մայիս 2 ին կռիւք բոլորովին կը կեդրոնանայ Ծովասարի վրայ: Ծակատ ճակատի կուգան: Անդրանիկ իր փոքրաթիւ բայց քաջարի զինուորներով համազարկ համազարկի ետեւէ կը պատասխանէ Թշնամիին զօրքին, խլելով մէկ գնդակի դէմ, մէկ գիակ:

ՍՐԱՂԱՍԱՅ ԵՒ ԳՈՄԵՐԻ ԿՌԻԻՆՆԵՐԸ. — Այս կողմին մէջ կ'սպաննուի Վահան ուրիշ ընկերոջ մը հետ միասին, Թշնամիէն բաւական դիակներ կը փռուին:

Կառավարութիւնը պաշարած է Գոմերը կանոնաւոր զինուորներով և քիւրտերով: Անդրանիկ կը դիմադրէ: Մշեցի հայ կին մը որ Անդրանիկին փամփուշտ բերած է և կ'օգնէ կ'իյնայ հոգ: Գէորգ Զավուշ կը հասնի, կ'օգնէ Անդրանիկին: Մութը կը կոխէ և մեր հերոսը կը բարձրանայ սարը անվրէժանդ:

Թշնամին կուեննայ բազմաթիւ զոհեր:

ԿՈՒՐԱՎԱՅԻ ԿՈՒԻՆՆԵՐԸ. — Յուլիս 10 է Անդրանիկ և Գէորգ Չավուշ նորէն Սասուն են եկեր՝ ամրանալով Բերդակ գիւղի մէջ: Յուլիս 17ին, 80 ի չափ կառավարական զօրքեր կուգան և ամէն խժղը՝ ժուժիւն կ'ընեն գիւղացիներուն:

Անդրանիկ ծուղակի մէջ կը ձգէ թիւրք զօրքերը: Բացի գիւղէն, գերեզմանոցին մէջն ալ Սմբատ, Իսոն, Պօղոս, Աստուր կը յաջողին ծածկել զետինը կառավարական զօրքերու դիակներով: Այսպէս շէջը 60—70 ձիաւորներով գիւղ կուգայ հնազանդեցնելու համար ըմբոստները: Եկեղեցիի զանգակներու ղողանջին հետ միաժամանակ կը սուլեն մեր յեղափոխականներու գնդակները: Թշնամին կը կորսնցնէ 40 իսկ մերիները միայն մէկ հոգի:

ՇԱՄԻՐԱՄԻ ԿՈՒԻԸ. — Յուլիս 17 ին նոր կռիւ մը կը սկսի Շէյխ Եսևուֆ գիւղին մէջ, Ախչանցի կարիճ Հայեր և տեղացիներ կը պաշտպանեն գիւղը: Դիմադրութիւնը շատ յաջող կ'անցնի մինչեւ կէսօր: Թշնամին ուժերը կը շատցնէ և կը յաջողի եկեղեցին ապաստանող և մինչեւ վերջին գնդակը պարպող Հայերը թիւով 12 հոգի այրել Շամիրամին մէջ:

Սեպուհ, Անդրանիկ Գէորգ Չավուշ, Մուրատ, Սմբատ, բոլորը հոն են բռնած իրենց առանձի դիրքերը: Թշնամին կը հանդիպի ուժեղ դիմադրութեան: Սըմբատ կը կորսնցնէ ընկերներէն երկուքը: Թշնամին իրիկուան դէմ կը քաշուի կռուի վայրը, Թողլով 70 ապանուած:

ԱՂԹԱՄԱՐԻ ԿՌԻԻՐ. — Անդրանիկ գիշերանց խուժբը կ'ուղղէ Դատվան, ուր մեր յեղափոխականները կը յաջողին բռնել երկու քրտակտն առագաստանաւեր և ուղեւորիլ դէպի Աղթամար:

Ուղեւորութիւնը կը տեւէ ամբողջ երկու օր: Ճանապարհին կը բռնեն նաև ուրիշ նաւ մը և երեք նաւերով կը հասնին Աղթամար: Եօթը օր մնացին Աղթամարի մէջ: Եօթներորդ օրը կը դումալուի զինւորական խորհուրդ, ուր կ'ոչոչուի որ իրենցմէ մէկը ետ վերադառնայ Ժողովուրդին մէջ զբաղելու կազմակերպական գործով: Գէորգ Չափուշին կ'իյնայ այդ պարտականութիւնը, որ սիրով յանձն կ'առնէ և կը մեկնի դէպի Ախլաթ (օգոստոս 6):

Անդրանիկ որ մատնուած և պաշարուած էր. կըսիւ կը սկսի կատաղի կերպով: Ոչ մէկ ուրիշ կռիւ այնքան օրհասական չ'ըլլար որքան այս կռիւը: Անդրանիկ գաղտնի կը յաջողի մտնել վան, ուր երկու անգամ կը նյմարուի տեղական զօրքերէ և կռուի կը բռնուի: Ատկից Անդրանիկ իր մէկ քանի ընկերներու հետ միասին կը մեկնի Գովկաս և այլևս երկիր չը վերադառնար մինչև Համալխարհային պատերազմը:

Անդրանիկ վանէն հեռանալէն ետքը, իր մօտ ունենալով միայն 30 հոգի, մեկնեցաւ դէպի Գովկաս ուր գինակիցները ցրուեցան զանազան անկիւններ: Իսկ Անդրանիկ գնաց Թիֆլիս և հիւր եղաւ բանաստեղծ Յովհաննէս Թումանեանին տունը, որու պըզտիկները անծանօթ իրենց հայրիկին ազգականին,

5822
A 7489

իրիկուան դէմ եկան կեցան նոր հիւրին՝ Անդրանիկի առջեւ և երգեցին Անդրանիկի Լրդերը։ Հոգ Անդրանիկ շատ յուզուեցաւ, այդ երգերուն շատերը նուրթիւն եղան Անդրանիկին։

Անդրանիկ, Թիֆլիս գտնուած շրջանին, եղած է չափազանց յուկեաց և խորհող։ Իր միտքը կը թափառէր հայրենի լեռներուն վրայ։ Սասնոյ մէջ անկա իր սիրտն էր դրած և դուրս եկած։

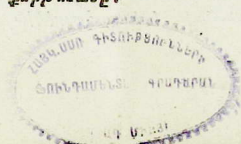
Թիֆլիզի մէջ անդի ունեցաւ ընկերական ժողով մը Անդրանիկի բախտը որոշելու համար և որոշուեցաւ Անդրանիկը հեռացնել Կովկասէն։ Անդրանիկ կը բաղձար երթալ խաղաղ անկիւն մը ևւ հանգստանալ։ Վրայ կը հասնի հեռագիր մը քաշուած Ժընէվէն— Դաշնակցութեան կեդրոնէն— «Դրօշակ»ի խմբագրութեանէն որ կը կարգադրէ ուղարկել Անդրանիկը Զուիցերիա։

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԺԸՆԵՎԻ ՄԵՁ

Անդրանիկ Փարիզէն կանցնի դէպի Ժընէվ — «Դրօշակ»ի խմբագրութեան մօտ ուր կը ծանօթանայ բանաստեղծ Ատոմ Յարճանեանի (Սիւսանթոյին)։

Անդրանիկի ներկայութիւնը կը ներշնչէ բանաստեղծ Սիւսանթոյին յօրինել մէկը իր հզօր բանաստեղծութիւններէն, որ տմէնէն բնորոշ և ճիշտ նկարագիրն է Անդրանիկին։

Ահա այդ քերթուածը։

Անգլիական զորքի խմբի ֆոտոգրաֆ

22

5951

գիտեր Անդրանիկի անցուցած կեանքի մասին :

Բժիշկը յանձնարարեց հանգիստ կեանք :

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՊՈՒԼԿԱՐԻՈՅ ՄԷՋ

Յետոյ անդրանիկ անցաւ Զիլիպէ , ուր նոր եկած Ռուբէն Զարգարեանի տունը հիւր մնաց ամբողջ տարի մը , բայց իր ոսկորները չեն հանդօտանար , կ'ըսուի թէ Ռ. Զարգարեանի տան մէջ գրի առաւ իր ՄԱՐՏԱԿԱՆ ՀՐԱՀԱՆՔՆԵՐ անուն գիրքը , 1907ին մասնակցեցաւ Մուրատի հետ Դաշնակցութեան Դ. րդ (Վիէննայի) Ընդհ. Ժողովին :

Անդրանիկ Սօֆիայի մէջ ծանօթացաւ Մակեդոնացի ամէնէն կարկառուն ներկացացուչիչներուն հետ և վերադարձաւ Վառնա :

1908ին յայտարարուեցաւ Օսմանեան Սահմանադրութիւնը : Անդրանիկ միշտ կասկածանքով վերաբերուեցաւ ամէն երեւոյթներու հանդէպ , Կ. Պոլիս կանչուեցաւ , զաղտնի դնաց հոն և Ռ. Զարգարեանի տունը մնաց վեց օր : Հոգ Անդրանիկ հակառակեցաւ որ Հայերը մտնեն թիւրք երկաթի ուսանական ժողովի մէջ :

Վերադարձաւ շուտով Վառնա :

Անդրանիկ Օսմանեան Սահմանադրութենէն յետոյ զէնքը վար դրաւ . սակայն Կիլիկիոյ Ադէտը 1909ին եկաւ կրկին փոխել Անդրանիկի միտքը :

ՊԱՒԲԱՆԵԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄ

1912 Սեպտ. 17 Պուլկարիա և Պալքանեան միւս դաշնակիցները ընդհանուր զօրահաւաք յայտարարե-

ցին Պալքանեան թերակղզիին վրայ։ Պուլկարահայ զանգուածը որ ապաստան գտած էր Պուլկարիոյ մէջ և կը վայելէր հողատարութիւն և պաշտպանութիւն Պուլկարական կառավարութեան կողմէ, փութաց կամաւոր գրուիլ և օգնել Պուլկարական զէնքի յաջողութեան։

Ինքնաբերաբար մէջտեղ ելնող անջատ կամաւորներուն ուղղութիւն տալու համար մասնաւոր յանձնաժողով մը կազմուեցաւ Սօփիայի մէջ Անդրանիկի հետ խորհրդակցաբար և կազմուեցաւ հայ կամաւորական վաշտ մը պուլկար բանակին մէջ, որ կը բաղկանար 250 զինուորներէ։

Ըստ Պուլկարական բանակի կանոնագրին, մէկ վաշտը պէտք է յունենար 150-160 զինուոր, բայց բացառապէս հայերու համար եղած էր կարգադրութիւն ունենալու 250 զինուոր։

Անդրանիկ Պալքանեան պատերազմին մասնակցող Հայկական վաշտին գլխաւոր ղեկավարը եղաւ։

Հայկական զօրամասի գործունէութիւնը կը պարզուի հետեւեալ պաշտօնական վկայագրով, որ տըրուած է պուլկար երկրապահ զօրքերու պետ՝ Զօրավար Կենէվի և սպայակոյտի պետ՝ գլխաւոր սպայակոյտի Մայօր Դըրվինդօվի և Համհարզ՝ Կապիտան Նիքօլօվի։

Աստուք իրենց տպագրուած վկայականով կուգան հաստատել թէ Հայկական զօրամասը, առաջին շրջանին մասնակցեցաւ Սօփիա—Սամաքով—Բոստենէց

Պանեա Բլովտիլ—Թրնովո Սէյմէն—Խասքովո—Բըր-
ջալի—Մաստանլի—Կիւմիւլճինա—Ֆէրէ—Սօֆը—Տիմո
թիկա—Ուզուն Քէօփրի—Քէշան—Մալկարա—Ռօտոս-
թօ արշաւախմբերուն և հետեւեալ կռիւներուն.

1 Մեսթանլիի մօտ — 4 նոյեմբեր. 1912 թ.

2 Ուզուն Համիթլէրի — 6 նոյ. 1912 թ.

3 Պալքան Թօրէսի — 7 նոյ. 1912 թ.

4 Մէրհամլի — 15 նոյ. 1912 թ.

(Եւմէր փաշայի բանակի գերեւը)

Երկրապահ զօրքերու ամբողջական կազմին մէջ,
Պալքանեան Պատերազմի երկրորդ շրջանին, գործօն
մասնակցութիւն ունեցաւ հետեւեալ կռիւներուն մէջ.

Միւրէֆտէ քաղաքի դրաման ժամանակ—26, 27
28 Յունվ. 1913 թ. և հետեւեալ արշաւանքներուն
— Շարքէօյ — Մալկալա — Քէշան — Իբսալա — Ֆէտէ—
Տէտէ Աղաճ — Կիւմիւլճինա — Տէմիր Հիսար Փեթրիչ
— Սորումիցա Ռատովիչ—Շտիպ—Քօչանէ—Սօֆիա:

Հայկական զօրամասը պաշտպանեց Մարմարա
Ծովի ափը 1912 թ. Դեկ. 16էն մինչեւ 20 Յունվ. 1913
եւ 29 Յունվարէն մինչեւ 22 Մարտ՝ նախանձախնդը-
րութեամբ կատարելով պահակութեան ծառայութիւն
ներ:

Բարւոք ծառայութեան համար ուրիշներու կար-
գին եւ ամենէն առաջ Անդրանիկ ոտաքաւ առաի-
ճանի բարձրացում և պատուանշան:

Զօրամասը արձակուեցաւ 1913 Մայիս 28 ին,
Քօչանա քաղաքին մէջ, Թուրքիոյ հետ խաղաղու-
թիւն կնքուելէ յետոյ:

Պալքանեան պատերազմին Պուլկարիոյ հայ գունդերու Ընդհ. հրամանատարն էր Գ. Նժդեհ որսւն քաջագործութիւնները զնահատուեցան պետութենէն :

ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄ

Պայթեցաւ Համաշխարհային պատերազմը երբ Անդրանիկ Վառնա կը գտնուէր եւ կ'զբաղէր իր գործերով :

Անդրանիկ գրեց Պուլիս, որպէսզի ժամ առաջ յեղափոխականները եւ մտաւորական գործիչները դուրս ելլեն : Անդրանիկ Պուլսէն ստացաւ հետեւեալ հեռագիրը. —

«Պարո՛յր, անմիջապէս անցի՛ր Զրաբերդ, քու ներկայութիւնը անհրաճեց ե այնքեղ» : Պարոյր, Անդրանիկի յեղափոխական կեղծ անուան էր. «Իայն գիտէին մօտիկ ընկերները, իսկ Զրաբերդը՝ Թիֆլիս քաղաքն է :

Անդրանիկ համազգային ցանկութեան ընդառաջ երթալով 1914 ին ճամբայ ելաւ անմիջապէս եւ հասաւ Թիֆլիս : Անդրանիկի դալէն առաջ Ազգային Բիւրօյի ազգեցիկ անդամներէն Մեսրոպ Եպիսկոպոս, Թիֆլիսի առաջնորդ, Սամսոն Յարութիւնեան եւ Աղեքսանդր Ստոյիսեան արդէն զիմած էին Կովկասեան փոխարքայ Կոմս Վարանցով Տաշկովին մասնակցելու համար Կովկասեան ռազմաբեմի գործողութիւններուն :

Համաձայնութիւն կը գոյացուի, որ Հայկական հետախուզական խումբեր դոյուլթիւն պիտի ունենային իբրեւ յառաջապահ ռուսական բանակին :

Առաջին անգամ Արարատեան գոլնդը (այսպէս կը կոչուէր Անդրանիկի դօրամասը) կը մեկնի ռազմա-ճակատ Սոյի ուղղութեամբ դէպի Վան :

Աշնան վերջերն է, սարերը ձիւնը բռնած է, Անդրանիկ առաջին անգամ կռուի կը բռնուի քրտական ձիաւորներու հետ և յետոյ թրքական կանոնաւոր զինուորներու : Անդրանիկի հետ կայ նաև ռուսական կանոնաւոր բանակ : Անդրանիկին զինուորները յաջողեցան պաշարել քրտական զիւղեր, երեք քիւրտ ցեղապետներ եկան յանձնուեցան Անդրանիկին : Այդ ցեղապետներէն նշանաւոր Ճիհանկիր աղան մինչեւ վերջ մնաց հաւատարիմ և պաշտպանեց Չուքա-Երեւան երկաթուղագիծը :

Անդրանիկ շարունակեց ճամբան և Վանի ճոնապարհի կիսուն, նամակ մը ստացաւ Վանի Արամէն որ կը յայտնէր թէ Թրքօ-Հայկական ընդհարումը անխուսափելի պիտի դառնայ և իրեն շուտ հասնիլը անհրաժեշտ է : Անդրանիկ շտապեց հասնիլ Վան : Գիշեր ցերեկ մեր կամաւորները կը շարունակեն յարձակումները և կը հասնին մինչև Մօլլա Հասան, Վանէն մէկ ու կէս օր հեռու :

Անդրանիկի այս խումբին մէջ կային իր հին ընկերներէն և յայտնի կռուողներէն Սեպուհ, Սմբատ Նիկօլ և ուրիշներ :

Անդրանիկ հոգ յանկարծ հրաման կ'ստանայ նահանջել : Արարատեան գոլնդը կ'ստիպուի նահանջել գլխիկոր և յուսալքուած :

Նահանջի լուրջ պատճառներ կային. Թուրքերը անցած էին Ռեվանտուղով, Թուրք պարսկական սահմանագլխի վրայ և դրաւած էին Թաւրիզը: Թաւրիզէն սպառնալով ամբողջ Կովկասին, Թուրքերը կը յառաջանային դէպի Կովկաս Սալիլ փաշայի առաջնորդութեամբ: Եթէ Թուրքերը յաջողէին՝ պիտի կարենային կտրել ռուսական բանակի Սարըղամըշի և Ալաշկերտի հովիտի թեւերը, իսկ Ռուսերը ստիպուած էին քաշուիլ եւ կռուիլ Կովկասեան լեռներուն մէջ:

Գերմանները և Թուրքերը իրենց մեծագոյն յոյսը դրած էին Կովկասեան Թաթարներուն վրայ, որոնք պիտի ապստամբէին և զարնէին Ռուսական բանակը թիկունքէն:

Ռուսական բանակի մէկ մասը և Արարատեան գունդը Անդրանիկի հրամատարութեամբ գլխադրուեց Սալիլ փաշայի զօրագունդը Տիլիմանի մէջ և չըթողուց որ Սալիլը յաջողի Կովկասեան իր արշաւանքին մէջ:

ՏԻԼԻՄԱՆԻ ՀԱԿԱՏԱՄԱՐՏԸ

Արարատեան գունդը հազիւ հասած Տիլիմանի մօտակայ բլուրները, Սալիլ փաշա արդէն գրաւած էր քաղաքը և դուրս էր ելած դէպի Աւարայրի դաշտը արշաւելու համար: Սալիլ փաշայի և Անդրանիկի մէջ նամակներու փոխանակութիւն կ'ըլլայ, Սալիլ փաշա ճամբայ կ'ուզէ առանց կռուելու:

Առաջին առիթով Անդրանիկ կ'որոշէ մեծ և անհաւատար կռիւ մղել, որովհետեւ այդ կռիւը վճռական կարող էր ըլլալ ամբողջ Կովկասեան ճակատագրին համար: Կը սուլեն հայ կամաւորներու զնդակները: Կռիւը կը սկսի առաւօտուն և կը տեւէ մինչև մթնշաղ, թշնամին չի կրնար Մուղանճագ գիւղը մըտնել: այս գիւղը կը գտնուէր երկու թշնամի գծերու ճիշտ մէջտեղը:

Թուրքերը մնացին բաց դաշտին վրայ:

Անդրանիկ գիշերը իր զօրասիւնը տաքածեց մինչև 1 իճ և ուժեղ պահակախումբեր դրաւ ամէն կողմ: Ինքը կը գտնուէր ճանապարհի եզերքը: Խրիկունը հեռագիր ստացաւ Զօրավար Նազարբէկեանէն որ կ'իմացնէր թէ երեք օրէն օգնութեան պիտի հասնի իրեն:

Անդրանիկ դիմացաւ երեք օր, վերաւորուեցաւ Սմբատ և սպանուեցան 18 լաւ զինուորներ: Սեպուհ միայն եօթը հոգիով յարձակում գործեց թրքական բանակի վրայ և դուրս վռնտեց Մուղանճագի պատերուն ետեւ՝ ապաստանող զօրքերը: Անդրանիկ անձամբ կը հսկէր թնդանօթային գործողութիւններուն:

Երեք օր յետոյ, կողակներով հասաւ Նազարբէկեան:

Ճակատամարտը տեւեց ամբողջ օր մը կրակի տեղատարափներու տակ: Թրքական բոլոր ձիւքերը տնցան ապարդիւն: Վրայ հասաւ գիշերը և կրակը դադրեցաւ երկու կողմէն: Անդրանիկ մնաց վրանի տակ և ամբողջ գիշերը չքնացաւ հրամայելով կազմ ու պատրաստ պահել բոլոր ձիւքերը: Անդրանիկ

տեսաւ որ գիշերը ոչ մէկ շարժում չ'ըլլար, կռահեց որ թշնամին կը պատրաստուի փախչիլ: Իսկապէս թըշնամին սկսած էր փախչիլ, մերիւնները յարձակոււմ կը գործեն և դիակներու վրայ կոխելով կ'անցնին Տիլիման քաղաքը առանց ներս մտնելու, հալածելու համար թշնամին: Տիլիմանի ճակատամարտը պսակուած էր յաղթութեամբ, Կովկասը փրկուած էր:

Տիլիմանէն ետքն է, որ Խալիլ կը հեռագրէ Վանի կուսակալ Ճէվտէթին լքել Վանը և անցնիլ լծով միւս ափը: Այգեոտանը ազատած էր և յաղթած:

Անդրանիկ իր զօրասիւնով անցաւ Պաշքալէ եւ գրոհով վերցուց քաղաքը Վանի ազատագրութենէն երեք օր առաջ: Պաշքալէի գրաւումը կարեւոր էր, որովհետեւ Վանի մէկ կողմը թրքական զօրքերէ բալոյովին մաքրուեցաւ, միւսոյն ատեն Թէփէրիզի գրծով արդէն կը յառաջանային հայ ուրիշ նորակազմ կամաւորական գունդերը, դէպի Վան թեթեւցնելով Վանի սարսափելի կացութիւնը:

Վանի գրաւումէն յետոյ՝ մեր կամաւորական գունդերը միացան իրարու, իրենց առանձին առանձին հրամանատարներով:

Խումբերու միացումով կ'ստեղծուէր մօտաւորապէս 4000 կաւաւոր զինուոր: Անդրանիկ և Դրօ դասաւորեցին զինուորները և կռուի սկսան թշնամիին դէմ, Դատովանի ճակատամարտները շատ յաջող եղան Հայոց համար և թշնամին խուճապի մատնուեցաւ:

Դատովանի կռիւներէն յետոյ ուսակալն քանակը

պաշարեց Պիթլիսը և առանց ներս մտնելու անցաւ Մուշի դաշտերը։ Անդրանիկի ամէնէն մեծ մտաւտան-ջութիւնն էր Մուշն ու Սասունը։ Հասրէթէն նա՛մակ մը հասաւ Անդրանիկին շուտով օգնութիւն կ'ուզէր։ Անդրանիկի զօրասիւնը կը հասնի Վարդենիս գիւղը, երբ ընդհանուր նահանջի հրաման կը տրուի, Անդրանիկ ակամայ կը նահանջէ գերի չիյնալու համար։ Այդ նահանջը Անդրանիկ նկատեց Ռուսերու կողմէ սարքուած խաղ մը, որպէսզի Թիւրքերը յաջողէին իրենց կոտորածին մէջ ևւ Հայաստանը մնար առանց Հայերու։

Այս նահանջէն Հայերու համար ստեղծուեցաւ սարսափելի վիճակ մը։ Վանը գաղթեց։ Մուշն ու Սասունը վերջնականապէս բնաջնջուեցան։ Սարսափելի դարձաւ հայ գաղթականութեան վիճակը։ Անդրանիկի զօրամասին վիճակն ալ հասած էր թշուառութեան աստիճանին։

Անդրանիկ ստիպուեցաւ իր զօրքը վերակազմել և նետուիլ կովկասեան ռազմարեմ։

Կամաւորական շարժման ևւ զործունէութեան վերջին փուլն է Պիթլիսի գրաւումը։

Պիթլիս կը կոչուէր ցամաքային Տարտանէլ, պէտք էր երկար կիրճ մը ձեղքել անցնիլ գրաւելու համար Պիթլիսը։ Անդրանիկ այս անգամ կը գտնուէր Զօր. Ապացէվի հրամանատարութեան ներքեւ. Ռուսական բանակի ամէնէն կեղտոտ զինուորականներէն մէկն էր այդ զօրավարը։

Խիստ ձմեռ է, ձիւնը պատած է ամէն կողմ,

ԶՕՐ. ԱՆԴՐԱՆԻԿ

Պիթլիսի մէջ մտնելն ինչ կորած է, դայրոյթը հասած է իր դազաթնակէտին: Օրեր կը շարունակուին կը-
ոխները առանց որոշ արդիւնքի: Անդրանիկ կը նըշ-
մարէ որ ռուս զօրավարը ակնյայտնի դաւաճանութիւն
կընէ: Փետրվար 14 ին Անդրանիկ կ'առաջարկէ զօ-
րավարին որ անպայման տոյգ գիշերը ընդհանուր յար-
ձակում գործեն և գրաւեն Պիթլիսը, զօրավարը չի
համաձայնիր: Անդրանիկ իր անձնական պատասխա-
նատուութեան տակ գիշերը կ'սկսի յարձակումի, քա-
ղաք կը մտնեն գիշերը և կը խառնուին ահաբեկուած
թիւրք զօրքերուն, բռնելով շատ մը գերիներ: Ապա-
ցել տեսնելով Անդրանիկի յաջողութիւնը սկսաւ նոր
էնթրիկներու, հեռագրեց Թիֆլիզ Կովկասեան բա-
նակի գերագոյն հրամանատարութեան թէ Անդրա-
նիկ կոտորած կ'ընէ Պիթլիսի մէջ, հրաման եկաւ որ
անմիջապէս Անդրանիկ անցնի Մշոյ դաշտը: Հոգ Անդ-
րանիկ ձգեց խումբը Սմբատի հրամանատարութեան
և մեկնեցաւ Թիֆլիզ, ազդուած ռուս երկու հրամա-
նատարներու վրան բաց խաղերէն:

Սմբատ հոտ ունեցաւ քանի մը յաջող ճակատա-
մարտներ: Ատկից վերջ Կովկասի իշխանութիւնները
վերջ տուին կամաւորական խումբերուն,
տեղը դնելով ռուսահայ հրացանաձիգ գունդերը:

1918 Փետրվար 8 ին Անդրանիկ մեկնեցաւ դէպի
Կարին, աշխարհը լքած էր մեզ: Ռուսական բանակը
կ'սկսէր հեռանալ, մեր ղինոսորութիւնը տակաւին
անկազմակերպ, բարոյալքուած, ղինոսորական կա-

դասպահութիւնը խախտուած, հաշուանները՝ թշնամի ու դաւադիր դաշնակիցները հեռու, մեր միւս զօրագունները ոռոսական բանակին մէջ ժառանգութիւն մնացած, ոմանց աչքերը չիւսիս և չառ լիչերը միայն անձնուրաց ռազմիկներ, այս վիճակի մէջ Փետր. 16-ի իրիկունը Անդրանիկ կը հասնէր Կարին. մտած իրիկուն դադրեցաւ դադթական զասուլքութեան հոսանքը:

Յանդուզն եւ պատասխանատու քայլ էր Անդրանիկին ըրածը:

Վէհիպ փաշա 1918 Փետր. 25-ի կէսօրին նամակ գրեց Անդրանիկին եւ սպառնաց եթէ չի զործադրուիր պահանջները, իրիկունը ստացաւ պատասխանը Անդրանիկէն և Փետր. 26-ի առտուն թիւրքերը ըսկըսան ընդհանուր յարձակումի: Վճռական բոլէներ էին Փետր. 26-ի առաւօտ Անդրանիկ փութաց ճակատ անձամբ գիմադրաւելու համար Վէհիպ փաշայի զօրքերուն: Անդրանիկ փորձեց պահ մը իր ներքին կըրակով վառել փոքրաթիւ, հոգեպէս թուլացած, անկազմակերպ հայ բանակը Էրզրումի տակ: Փորձեց հրաշք գործել բայց չկարողացաւ փրկել դրութիւնը:

Էրզրում ինկաւ մեղքը Անդրանիկինը չէր:

Անդրանիկ հող զգուեցաւ և Սարը Ղամըշէն զըրկեց իր հրաժարականը:

Անդրանիկ Թիֆլիզ վերադառնալէ յետոյ, Հայաստանի Ապահովութեան Խորհուրդը զանազան անդամներ ստիպեց զայն երթալ ճակատ: Այս անդամ

Անդրանիկ պայծառ դրաւ թէ ինքը միմիայն կ'ուզէ
ենթարկուիլ զօր, Նազարբէկեանի: Բոլորը համա-
կերպեցան, Անդրանիկ մեկնեցաւ Աղէքսանդրապօլ: Իր
հետ մեկնեցաւ նաեւ Սիսերական վաշտը, անոնք ե-
կած էին յատկապէս կռուելու Անդրանիկի հրամա-
նատարութեան տակ: Սպարապետի կարգադրութեամբ
Արիաշայի վրայ՝ Ախալքալաքի ուղղութեամբ Հայ-
կական բանակի աջ թեւը բռնեց: Խուճը պիտի վե-
րակազմուէր Աղէքսանդրապօլի մէջ և պիտի լրանար
Սմբատի զինուորներով:

Սմբատ նահանջեց Պիթլիսի մօտերէն Ալաշկերտի
դժով, հասաւ Իգտիր ու Երեւան և պատրաստ էր
զալու և միանալու Անդրանիկին:

Էրզրումի անկումէն մինչեւ զինագաղար Անդրա-
նիկ դործեց իբր հինաւուրց հայդուկ, ինքնակամ,
ինքնագլուխ: Աղէքսանդրապօլէն յետոյ քաշուեցաւ
Ղոթի: Անցաւ Դիլիջան անկէ ուղղուեցաւ Պարսկաս-
տան:

Պաթումի դաշինքը արհամարհելով յանդուգն
մտածումն ունեցաւ Նախիջեւանի և Ատրպատականի
վրայով սուրալ անցնիլ և իր գնդով միանալ Անդրի-
ացիներուն Միջագետքի մէջ:

Խոյի առջեւ Ալի Իհսանի բանակին հետ բախում
ունենալով ետ դարձաւ գէպի Ջանդեղուր և Ղարա-
քաղի լեռնաստանները, կոիւր շարունակելու համար
անընկճելի կորովով: Բոլոր այդ արկածալից ու հե-
քոսական օրերուն երբ իր միակ նպատակն էր հար-

ուածել թիւրքերը, անոնք ուր որ ալ ըլլան, Անդրանիկ վերստին Սասունի արծիւն էր, հին օրերու աննման, անխորտակելի հայդուկը:

1918 ի Յունիս 4 ին խաղաղութիւն էր կնքուած Տաճկաստանի հետ: Անդրանիկի միակ փափաքն ու իտէալն էր թրքահայութիւնը ազատագրուած տեսնել թրքական դարաւոր լուծէն: Հաշտութիւն էր կնքուած, տաճկահայկական նահանգները դուրս կը մնային Հայաստանի Հանրապետութեան սահմաններէն: Այս էր զլխաւոր պատճառներէն մէկը որ Անդրանիկ բաժնուեցաւ իր կեանքէն եւ կոիւի երկարամեայ բարեկամներէն:

Թերութիւններ եւ վրիպումներ մարդկային են ու անխուսափելի, Անդրանիկ ալ ունեցաւ վրիպումներ սակայն ո՛չ մէկ ընկեր ինքն իրեն թոյլ տուաւ վիրաւորել զինքը կամ ուրանալ իր արժէքը:

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՄԵԾ ՊԱՏԵՐԱԶՄԷՆ ՅԵՏՈՅ

ՄԻՆՁԵՒ ԻՐ ԿԵԱՆՔԻ ՎԵՐՋԻՆ ՕՐԵՐԸ

Անդրանիկ կողկասէն հեռանալով այցելեց Եղիպտոս, ուր տրուեցաւ իրեն համար ժառանգազէս պատրաստուած լաւ սուր մը: 1920 ի Յուլիսին Լոնտոն կը գտնուէր, Թրանսական կառավարութիւնը պատուոյ լէգէոնի աստիճանով պատուեց զինքը եւ ԾՂ ին Փարիզի մէջ ամուսնացաւ ու դնաց Ամերիկա: Հայ դադութներէն գտաւ համակրալից ընդունելութիւն:

Վերջին տարուան ընթացքին զօրավարը ընկճեալած էր եւ կը տառապէր սրտի հիւանդութենէ :

Բժիշկներու թելագրութեամբ դարմանուելու համար դացած էր Քալիֆորնիոյ Ձիքօ հանքային ջուրեջր :

Ապրիլ անհիւրընկալ, խորթ եւ յիշատակ ու սրբութիւններ չունեցող հողի մը վրայ, միշտ երազելով, ըսողձալով եւ ապրելով հայրենի երկիրը որուն համար կուռեցաւ եւ որուն հողը արիւնով ոռոգուեցաւ, խիստ դժուար էր հերոսին համար : Զգաց թէ անգութ մահը պիտի փակէ աչքերը, վերջին նայուածք մը ուղղեց գէպի մեր հայր երկիրը, ա՛խ մը քաշեց եւ դռնէն — «Կը մեռնիմ կիսաւս ձգած գործս»

Ահա վերջին խօսքերը եւ կտակը մեծ հայրենասէրին : Աւելի քան քառորդ դար, իր անունին հմայքով հայ սիրտը ալեծփող սարերու արծիւը այսպէս 1927 ի Օգոստոս 31 ին երեքշաբթի երեկոյ լոնց :

Մեռնիլ՝ Հայրենիքէն հեռու, օտար հողի վրայ, մահ է հայրենասէր հերոսի համար : Հայ ժողովուրդը միայն մէկ տեղ ունի իր պաշտած հերոսին համար, Հայաստան. ուր կրնայ հանգիստ առնել հերոսին մարմինն ու հողին :

Հերոսին յուզարկաւորութիւնը կատարուեցաւ Սեպ. 7 ին Ֆրէզլեոյի մէջ. մասնակցութեամբ տասը հազար ժողովուրդի : Հայ եւ ամերիկացի սպաներու կողմէն ղինուորական պատիւներ եղան. մահադոյժը կայծակի արագութեամբ արձագանգ գտաւ ամէն կողմ

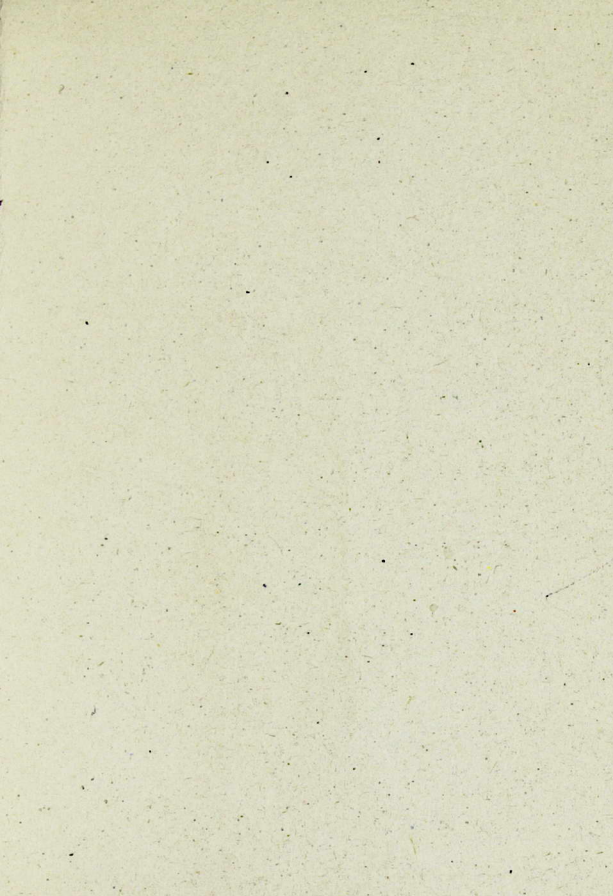
եւ ամէն շրթունք Անդրանիկի անունը թոթովեց խոր տխրութեամբ :

Զօր. Անդրանիկի մարմինը փոխադրուելով Փարիզ 1928 Յունիւ. 29 ին թաղուեցաւ Փէր Լաշէզի գերեզմանատան մէջ : Անոր յուղարկաւորութիւնը եղաւ համազգային ցոյց մը , որուն մասնակցեցան 7000 հայեր : Ֆրանսական մամուլի բոլոր կարեւոր օրկանները համակրական արտայայտութիւններ արձանագրեցին իրենց էջերուն մէջ : Դազաղը հայկական եռօրոյն դրօշով փաթթուած գրուեցաւ գերեզման : Յուղարկաւորութեան կը մասնակցէին , Ֆրանսայի Հանրապետութեան նախագահին , զինւորական նախարարութեան եւ այլ հիմնարկութեանց ներկայացուցիչներ :

Հայ ժողովուրդը ծնած է հերոսներ՝ իր սեփական ծոցէն եւ իր հարազատ ու հայրենի հողին վրայ , որովհետեւ հերոսը ուրիշ բան չէ եթէ ոչ հարազատ արտայայտութիւնը իր ժամանակի ոգիին :

Ազգութիւններ որոնք հերոսներ չեն ծնիր , երկար չեն կրնար ապրիլ եւ զատապարտուած են պատմութեան մահաւճիռին :

Վերածնունդ հայութիւնը մէկ պատկեր ունի միայն , Ֆեհայիի պատկերը : Ֆէտայիի արիւնի մկրտութենէն ծնաւ հերոսը եւ աշխարհն որ միշտ հիացող եւ երկրպագու է հերոսին՝ պաշտօնականացուց եօծեց զայն ու հայդուկ—հերոսը զօրաւոր դարձաւ :

A 77893